

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2012/92

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

BAŞLICA İHRACAT SEKTÖRLERİNİN ÇEŞİTLİ ÜRETİM SEKTÖRLERİNDEKİ KADIN-ERKEK İSTİHDAMINA ETKİLERİ: KRİZ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Gülay Günlük-Şenesen ve Ümit Şenesen

Bu çalışma "KÜRESEL BUNALIM VE KARADENİZ BÖLGESİ EKONOMİLERİ", başlığı ile Doç.Dr. Elif AKBOSTANCI ve Doç.Dr. Oya S. ERDOĞDU editörlüğünde hazırlanan ve 2011 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer almaktadır.

Ekim, 2012

Başlıca İhracat Sektörlerinin Çeşitli Üretim Sektörlerindeki Kadın-Erkek İstihdamına Etkileri: Kriz Bağlamında Bir Değerlendirme¹

Gülay Günlük-Şenesen*, Ümit Şenesen**

1. GİRİŞ

2008 yılında patlak veren ve etkileri halen süren küresel kriz, büyük ölçekteki iflaslarla birlikte yayılan çok yüksek işsizlik oranlarıyla 1929 krizini hatırlatmakta, çıkış önerilerinin temel eksenini canlandırıcı kamu politikaları oluşturmaktadır. Uluslararası Para Fonu Başkanı D. Strauss-Kahn'ın 2.10.2009 tarihli (<http://www.imf.org/external/lang/turkish/np/speeches/2009/100209t.pdf>) konuşmasındaki şu değerlendirmeler bu açıdan önemlidir: “Neyse ki küresel ekonomi şimdiden kendini toparlamaya başlamış durumdadır.” (s.2) “Ancak daha da kötüye gideceği kesin olan bir şey varsa o da işsizliktir. Bu durum sadece talebi etkileyecek olan ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda aileler ve toplumlar açısından acı sonuçlar doğuran sosyal bir sorundur.” (s.3)

Türkiye için ise *DPT 2010-2012 Orta Vadeli Programı*'nda, küresel daralmanın Türkiye'ye başlıca yansıma kanalının ihracat talebindeki düşüş olduğu (s.4) belirtilmekte, işsizlik oranı 2009-2012 yılları için sırasıyla %14,8, %14,6, %14,2 ve %13,3 düzeyinde tahmin edilmektedir (s.35). (<http://www.dpt.gov.tr>). TÜİK, *Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Temmuz Dönemi Sonuçları* (Haber Bülteni, 182, 15.10.2009)'da ise Temmuz ayı itibarıyla tarım dışı işsizlik oranı %16,3 olarak verilmektedir. Aynı dönemde tarım dışı işsizlik oranları kadınlar için %22,4, erkekler için ise %14,6'dır. (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8)

Gerek dünyada ve gerekse Türkiye'de işsizlik sorununun üretim yapısının niteliğinden kaynaklandığı olgusu yaygınlıkla gözardı edilegelmiştir. Oysa 2000'li yılların sonunda karşılaşılan bu sorunun devralınan üretim yapısı ile ilişkisini kurmak çözüm arayışları açısından önemlidir.

1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin belirgin özelliği, ithal ikamesinden vazgeçip ticari ve mali işlemlerin serbestleştirilmesiyle bütünlenen bir ihracata yönelik kalkınma yolunu seçmesi sonucunda, istihdam yaratmayan büyümedir (Günlük-Şenesen, 1998; Günçavdı v.d., 2003). 1990'larla 2000'li yıllarda özellikle imalat sanayii ürünlerinde yaşanan ihracat patlamasının nedeni, kapasite kullanımıyla emek verimliliğinin artmasıydı, dolayısıyla başlıca ihracat sektörleri fazla bir istihdam yaratamadılar. 1990'lardan bu yana yabancı para girişi ve aşırı değerlenmiş Türk Lirasının yarattığı uygun ortamda hem ara mallarının hem de nihai malların ithalatı yaygınlaşmıştır. Üstelik başlıca ihracat sektörlerinin ithal aragirdi bağımlılığı hem yüksek hem de 1980 sonrasında artan bir eğilim içinde olmuştur (Şenesen ve Günlük-Şenesen, 2003; 2007). Bu olgu da işsizliğin artarak %10'larda dolaşmasına katkıda bulunmuştur². Bunun sonucunda, zaten düşük olan kadının işgücüne katılma oranı daha da aşağıya inmiştir. (Başlevent ve Onaran, 2004; Toksöz, 2007) TÜİK verilerine göre, Temmuz 2009 itibarıyla erkeklerin işgücüne katılma oranı %71,8, kadınlarınki ise %27,6'dır. (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8)

Türkiye'nin bu durumu ortodoks ticaret kuramının söylemine aykırı bir örnektir, çünkü ihracattaki başarı, özellikle düşük teknoloji emek-yoğun imalat sanayilerinde düşük ücretlerle sağlanmış, ekonominin tarım gibi öbür sektörlerindeki işgücü azalmasını ikame edememiştir (Adalet ve Öz, 2009;

¹ Bu çalışma, *TEK 15. Ulusal İktisat Sempozyumu*'nda (8-9 Ekim 2009, Zonguldak) aynı başlıkla sunulan bildirimizin ve “Decomposition of labour demand by employer sectors and gender for Turkey: findings for major exporting sectors” (*International Input-Output Association Working Papers in Input-Output Economics*, WPIOX 09-013. 2009.) (<http://iioa.org/working%20papers/WPs/WPIOX09-013.pdf>) çalışmamızın düzeltilmiş biçimidir.

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Bölümü

** İstanbul Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü

² Türkiye ile Meksika'daki yeniden yapılanma politikaları çok benzer olduğundan sonuçlarla ilgili gözlemler de örtüşmektedir, sözcüğü b.kz. Ruiz-Napoles (2004).

Aysan ve Hacıhasanoğlu, 2007; Kızılca ve Metin-Ozcan, 2008; Onaran, 2009). Başlevent ve Onaran (2004)'da tartışıldığı gibi, kadın istihdamı hizmet sektörlerinde artmıştır ama ihracat patlamasının, hazır giyim ve dokuma sanayilerindeki olumlu gelişmelere karşın, imalat sanayiinde istihdamın kadınlaşması gibi bir etki yarattığından söz edilemez. Dolayısıyla günümüz küresel krizinin yakın gelecekte hem erkekler hem kadınlar için ciddi bir tehdit oluşturduğu ortadadır.

Türkiye'nin ihracatına olan talep esnekliği döviz kuruyla fiyata duyarsız ama gelire karşı duyarlıdır (Aysan and Hacıhasanoğlu, 2007; Coşar, 2002). 2002'de AB-27'nin Türkiye ihracatı içindeki payı % 57 olup öbür Avrupa ülkelerinin de katılımıyla % 64'e çıkmaktadır. Her ne kadar bu değerler 2008'de daha düşükse de (sırasıyla %48 ile % 60) Avrupa hâlâ çok önemli bir ticaret ortağıdır. Bu nedenle çalışmamızda başlıca ihracat sektörlerinin istihdam etkileri üzerinde yoğunlaşıyoruz. Ancak bulgularımızda Avrupa özelindeki bir daralmanın etkilerinin ayrıştırılmadığını, ama bunun da etkisiyle ihracat talebindeki daralmaların olası istihdam etkilerini görmeye yarayabileceğini belirtelim.

Çalışmanın yapısı şöyledir: Geliştirdiğimiz Girdi-Çıktı yöntemini bir sonraki bölümde tanıttığımız, 3. bölümde üretim sektörlerindeki cinsiyete göre istihdam verilerini nasıl elde ettiğimizi tartışacak, 2002'de Türkiye'nin ihracat ve istihdam yapısı üzerine gözlemlerimizi aktaracağız. Modelimizin seçilmiş sektörlerle ilişkin bulguları 4. bölümde sunulacaktır. Son bölüm genel bir değerlendirmeye ayrılmıştır.

2. YÖNTEM

Girdi-Çıktı (G-Ç) modelinde emek gereksinimi sektörlerin üretim düzeyleri ile tanımlanır. Bu da doğrudan emek katsayıları matrisinin (**L**) sektörlerin üretim değerleri vektörüyle (**x**) çarpılmasıyla bulunur. Üretim değerleri nihai talep ile ilişkilendirildiğinden, nihai talepteki bir değişimin uyardığı (mesleklere ya da cinsiyete göre) emek gereksinimini G-Ç modeliyle hesaplamamızın geleneksel yolu, doğrudan emek katsayıları matrisini (**L**) Leontief ters matrisiyle (**R**) çarpmaktır. Bu tanımlama ile

$$\mathbf{L} \mathbf{x} = \mathbf{L} \mathbf{R} \mathbf{y} = \mathbf{E} \mathbf{y} \quad (1)$$

elde edilir; burada

l_{cj} : j sektörünün üretim birimi başına c türündeki emek miktarı (kişi ya da saat olarak) (cinsiyet, $c = 1, 2$; ya da meslek, $c = 1, 2, \dots, C$; $j = 1, \dots, n$)

x: sektörlerin üretim vektörü, $j = 1, \dots, n$

$$\mathbf{R} = (\mathbf{I} - \mathbf{A})^{-1}$$

r_{jk} : k sektörü nihai talebinin j sektöründe uyardığı doğrudan ve dolaylı çıktı artışı

A: sektörlerarası doğrudan ara girdi alışverişi katsayıları matrisi, ($i = 1, \dots, n$, $j = 1, \dots, n$)

y: sektörlerin nihai talep vektörü, $k = 1, \dots, n$

(sözgelimi bkz. Gu and Whewell Rennison, 2005; Nakajima, 2008; Steenge and Bockarjova, 2007; Wolff, 2006)

E (= **LR**)'nin herhangi bir elemanı, e_{ck} , k politika sektörünün nihai talebinin uyardığı c türü emek talebini gösterir. $\sum_c e_{ck}$ ise k politika sektörünün nihai talebindeki bir birimlik artışın ekonominin bütününde yarattığı toplam emek gereksinimini, kısaca k sektörünün istihdam çarpanını yansıtır.

Dikkat edilirse istihdamın hangi sektörde uyarıldığı, yani j istihdam sektörü, bu ifade görünmemekte ama örtük biçimde yer almaktadır, çünkü yukarıda tanımlanan ilişki aslında şöyledir: $e_{ck} = \sum_j e_{cjk}$. Bu boyutu açığa çıkarmak için e_{ck} 'nin j istihdam sektörlerine göre ayrıştırılması gerekir. O zaman e_{cjk} , k sektörü nihai talebinin j istihdam sektöründe uyardığı c türü emek gereksinimini gösterir.

Emek gereksinimini her üç boyutu yani c , j ve k , ile tanımlayabilmek için Günlük-Şenesen ve Şenesen (2001)'de ithalat için geliştirilen yöntem istihdam bilgilerine uyarlanabilir:

$$\mathbf{G}^k = \mathbf{L} < \mathbf{R}^{*k} > \quad (2)$$

Burada, $< \mathbf{R}^{*k} >$, **R**'nin k 'ninci sütunundan oluşan $n \times n$ boyutunda bir köşegen matristir, yani k sektörü için $r_{jj}^{*k} = r_{jk}$ değerleri köşegen üzerine yerleştirilmiştir.

\mathbf{G}^k , k 'nin nihai talebinin uyardığı emek gereksinimini hem emek türüne (c) hem istihdam sektörüne (j) göre ayrıştırıp (1) sayılı eşitlikteki emek gereksinimine ilişkin bilgiyi zenginleştirir.

\mathbf{G}^k 'nin herhangi bir elemanı \mathbf{g}_{cj}^k , k sektörünün nihai talebinin bir biriminin j sektöründe uyardığı (doğrudan + dolaylı) c türü emek gereksinimi gösterir.

\mathbf{G}^k 'nin satır toplamları, e_{ck} , k 'nin c türünden istihdam çarpanını verir, yani:

$$\sum_j \mathbf{g}_{cj}^k = \mathbf{e}_{ck} \quad (3)$$

sütun toplamlarıysa k 'nin j sektöründeki istihdam çarpanını gösterir, yani

$$\sum_c \mathbf{g}_{cj}^k = \langle \mathbf{i}'\mathbf{L} \rangle \mathbf{R} \quad (4)$$

burada \mathbf{i}' toplamaya yarayan birim satır vektörü, $\langle \mathbf{i}'\mathbf{L} \rangle$ ise türdeş emek varsayımı altında toplam emek katsayılarının köşegen matrisidir. Böylece

$$\sum_c \sum_j \mathbf{g}_{cj}^k = \mathbf{i}' \langle \mathbf{i}'\mathbf{L} \rangle \mathbf{R} = \sum_c e_{ck} \quad (5)$$

(1) sayılı eşitlikteki gibi ekonomideki k sektörünün geriye emek bağıdır.

Bu yaklaşımın bilgi içeriği, Szyrmer (1992)'in toplam akım kavramının eklenmesiyle geliştirilebilir. (1) sayılı eşitlikteki model emek gereksinimlerini (çıktılar aracılığıyla) nihai talep ile ilişkilendirir. Ancak, nihai taleple bağı pek işe yaramadığı durumlar olabilir. Sözgelimi bir sektör nihai ürün yerine yoğun biçimde ara malı üretebilir. Benzer biçimde bir sektörün yurtiçi nihai talebi, yüksek ithalat bağımlılığı nedeniyle eksi değer alabilir.³ Ayrıca, karşılıklı üretim bağımlılığı ortamında bir sektörün emek talebinin başka bir sektörün üretimiyle (ya da büyümesiyle) bağı kurulması, analitik amaçlar için elverişli görünebilir. Üstelik, Gallego and Lenzen (2005)'de tartışıldığı gibi, bu toplam akım bağıları yaklaşımı, *varsayımsal çıkarma* yöntemiyle eşdeğer sonuçlar verir.

Toplam akım yaklaşımında çıktı çarpanı şöyledir:

$$\frac{\partial x_j}{\partial x_k} = \frac{\partial x_j / \partial y_k}{\partial x_k / \partial y_k} = \frac{r_{jk}}{r_{kk}} \quad (6)$$

$j = k$ iken bu çarpan 1'e eşit olur. k sektörünün çıktısına ilişkin j sektöründeki c türü emek talebi şöyle yazılabilir:

$$l_{cj} \frac{r_{jk}}{r_{kk}} \quad (7)$$

Bu eşitliğin (2) sayılı eşitlikle birleştirilmesi, nihai talep değişiminin emek üzerindeki etkisini, çıktı değişiminin etkisine çevirir:

$$\mathbf{H}^k = \mathbf{L} \langle \mathbf{R}^{*k} \rangle \langle \mathbf{r}^{-1} \rangle_{kk} = \mathbf{G}^k \langle \mathbf{r}^{-1} \rangle_{kk} \quad (8)$$

Bu durumda \mathbf{H}^k , k sektörünün çıktısıyla bağlantılı olarak j sektöründeki c türü emek gereksinimini gösterir. \mathbf{H}^k 'nin herhangi bir elemanı, h_{cj}^k , k sektörünün ($k \neq j$ iken) çıktısıyla ilişkili olarak j sektörünün c türü (doğrudan +dolaylı) emek talebi demektir. Dikkat edilirse, $k = j$ iken, (7) sayılı eşitlikten görüleceği gibi, $h_{cj}^k = l_{cj}$, yani doğrudan emek katsayısıdır.

\mathbf{G}^k 'nin bütün elemanları r_{kk} skalerine bölündüğüne göre \mathbf{H}^k 'nin satır toplamları, sütun toplamları ve bütün toplamı, (3) ve (4) sayılı eşitliklerdeki ilgili tanımların r_{kk} ile bölünmesine eşittir:

$$\sum_j \mathbf{h}_{cj}^k = (1/r_{kk}) \sum_j \mathbf{g}_{cj}^k = \mathbf{e}_{ck} / r_{kk} \quad (9)$$

$$\sum_c \mathbf{h}_{cj}^k = (1/r_{kk}) \sum_c \mathbf{g}_{cj}^k = \langle \mathbf{i}'\mathbf{L} \rangle \mathbf{R} \langle \mathbf{r}^{-1} \rangle_{kk} \quad (10)$$

$$\text{Dolayısıyla } \sum_c \sum_j \mathbf{h}_{cj}^k = (1/r_{kk}) \sum_c \sum_j \mathbf{g}_{cj}^k = (1/r_{kk}) \sum_c \mathbf{e}_{ck} \quad (11)$$

³ Sözgelimi, 2002 G-Ç çizelgesindeki 59 sektörden ikisinin nihai talebi eksi değerli, ikisinin sıfır, üçünün de çok küçüktür.

G-Ç istihdam modellerinde cinsiyetin hesaba katılması henüz yenidir⁴. Bunun gerisinde yatan temel nedenlerden biri emeğin cinsiyet bakımından türdeş olmadığına geç farkedilmesidir. Kavramsal farkındalık ise istihdam verilerinin, kadın emeğini gösterecek biçimde derlenmesi için, yeniden yapılandırılmasını gerektiriyordu. Ayrıca, bu tür istihdam verisinin temel kaynağı olan hanehalkı anketleri, sektörlerin G-Ç sınıflandırmasıyla uyumlu olmalıdır. Kadın istihdamının kayıtdışı sektörlerde yoğunlaşması (sözgelimi bkz. Türkiye için Toksöz (2007), Hindistan için Sinha and Khan (2008)) ve/ya da bütün dünyada karşılığı ödenmeyen eviçi kadın emeği piyasa odaklı veri toplama sürecinde çoğunlukla dikkate alınmamaktadır. Hanappi and Hanappi-Egger (2003)'in kadın emeğini Marksist-feminist modellemesi, G-Ç çerçevesi içinde emek ve sınıf kategorilerinin etkileşimlerini gözler önüne sermekte, ama aynı zamanda da görgül doğrulama gereğine dikkat çekmektedir.⁵

Ölçme sorunlarını yenilerde tartışan Schaffer (2007)'in gösterdiğine göre, kişi sayısı ile ölçülen emeğin cinsiyet bileşimi, çalışma saatlerine göre ölçülenden farklı çıkmakta; ikinci ölçme biçimi, hem tam zamanlı hem yarı zamanlı iş türlerini hesaba katabildiğinden dolayı daha iyi bir istihdam göstergesi oluşturmaktadır. Schaffer (2007)'deki zaman kullanım anketlerine dayanan modelleme, yaygın G-Ç uygulamasındaki sayısallaştırmaya önemli bir boyut katmıştır. G-Ç çerçevesinde bugüne kadar görülen belki de en gelişmiş inceleme Van der Cruyce and Wera (2007) tarafından yapılmıştır. Burada ürün ya da işkolu teknolojisine göre değişen emek çarpanları ele alınmıştır. Çalışmamızı veri olanaklarının büyük ölçüde sınırladığını, değinilen yenilikleri kapsamadığını belirtelim.

3. 2002 TÜRKİYE'SİNDE VERİLER VE İSTİHDAM ÜZERİNE GÖZLEMLER

Çalışmamızın 2002 yılını temel almasının nedeni Türkiye için en son girdi-çıkıtlı çizelgelerinin TÜİK tarafından bu yıl için yayımlanmış olmasıdır. Bilindiği gibi, girdi-çıkıtlı verileri, üretim yapısında orta vadede (4-5 yıl) köklü bir değişiklik olmayacağı varsayımıyla, seyrek derlenirler. Bu çizelgelerde üretim faaliyetlerinin toplulaştırılmış olması nedeniyle, mikro ölçekteki olası değişmelerin bütünü belirgin biçimde etkilemesi beklenmemektedir. Ayrıca, 2002 yılının, 2001 krizi sonrasındaki toparlanma dönemine denk gelerek 2008 krizi öncesindeki üretim yapısını yansıttığı, dolayısıyla son krizin olası sonuçlarına ilişkin ipuçlarını sağladığı düşünülebilir.

3.1 Veriler

Kullanılan veriler TÜİK'in üç ayrı kaynağından alınmıştır. Birincisi temel fiyatlarla düzenlenmiş 2002 girdi-çıkıtlı verileridir. Bu çizelgeler 59 üretim sektörünü kapsamakta olup *Bütün Faaliyetler İçin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması*'nin üçüncü gözden geçirilmiş biçimine (ISC-Rev.3) uygundur. 2002 yılı için, girdi-çıkıtlı çizelgelerindeki 59 sektörle uyumlu cinsiyete göre ayrıştırılmış istihdam verileri yoktur. Bu nedenle bir veri üretme sürecine başvurulmuştur. İstihdam verilerini içeren hayli toplulaştırılmış ikinci kaynak olan *2002 Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları*, ISIC-Rev.2'ye uygun olup yalnız dokuz sektör içermektedir. Daha da önemlisi imalat sanayiini alt sektörlerine ayırmadan tek kalemde göstermektedir.

Bu güçlükleri aşmak için iki yol kullanılmıştır. Bunlardan biri, sektörlerin iki kaynaktaki sınıflandırmalarını uyumlu hale getirmek, öbürü de, imalat sanayiindeki üretim sektörlerinin oransal dağılımını bulmak için 2003 istihdam verilerini gösteren üçüncü bir veri kaynağına, *Yapısal İş İstatistikleri*'ne başvurmak olmuştur:

Girdi-çıkıtlı verilerinde ISIC-Rev.3'ün A (Tarım, Avcılık ve Ormancılık) ile B (Balıkçılık) sektörleri birleştirilip ISIC-Rev.2'nin elimizde istihdam verisi bulunan 1 numaralı (Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık) sektörüyle uyumlulaştırıldı. C (Madencilik), E (Elektrik, Gaz ve Su Dağıtım), F (İnşaat), I (Ulaştırma, Depoama ve Haberleşme) sektörlerinde zaten sorun yoktu, çünkü her iki sınıflandırma aynı sektörleri içeriyordu. Dolayısıyla G-Ç verileri bunlara uyumlu biçimde toplulaştırıldı. ISIC-Rev.3'ün G (Toptan ve Perakende Ticaret) ile H (Otelcilik ve Lokantacılık) sektörlerinin G-Ç verileri, ISIC-Rev.2'nin 6 numaralı (Toptan ve Perakende Ticaret, Lokantacılık ve Otelcilik) başlık altında toplulaştırıldı. Benzer işlemler ISIC-Rev.3'ün J (Finansal Aracılık) ile K

⁴ Gelir dağılımını cinsiyete göre hesaba katan yeni Sosyal Hesaplar Matrisi çalışmaları için bkz. Sinha (2008), Sinha and Khan (2008) ve Kim (2008). Bizim çalışmamız ise, gelir yaratmanın temel bir koşulu olan emek talebi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

⁵ Kayıtdışı piyasalardaki meslek farklılıkları önemli olmakla birlikte biz bu konuyu ele almayacağız.

(Emlâkçilik ve Kiralama) sektörlerinin ISIC-Rev.2'nin 8 (Mali Kurumlar, Sigortacılık, Emlâkçilik ve Kiralama) başlığı altında, ISIC-Rev.3'ün L (Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik), N (Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler), O (Diğer Toplumsal ve Kişisel Hizmetler), P (Evlerde Yapılan Hizmet İşleri), ISIC-Rev.2'nin 9 (Toplumsal ve Kişisel Hizmetler) başlığı altında toplanarak yapılmıştır.

İmalat sanayii (D), bazı sektörleri çalışmanın odağında olduğundan, epey farklı biçimde ele alınmıştır. TÜİK'in 2002 *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları*'nın her sektör için istihdam verisi göstermemesi nedeniyle yine TÜİK'in *Yapısal İş İstatistikleri* verileri kullanılmıştır. Bu kaynak imalat sanayiindeki, ISIC-Rev.3'ün 15-37 sıra numaralarında yer alan 23 sektörün ayrıntılı verilerini içermektedir. Ancak her veri kümesinde tanımlamalar aynı değildir. 2002 *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları*'nda hem kayıtlı hem kayıtsız veriler gösterilirken, ötekinde yalnızca kayıtlı sayılar verilmiştir. 2002 *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları*'nda çalışılan saat verileri dokuz sektörden daha ayrıntılı verilmediğinden, istihdam edilen kişi sayıları kullanılmak zorunda kalınmıştır.

İki veri kaynağında da sektörlerdeki istihdamın toplam imalat sanayii içindeki payı ile her sektördeki kadın-erkek istihdamı oranlarının 2002'den 2003'e pek değişmediği varsayımıyla bu paylar ve oranlar 2003 verilerinden hesaplanıp 2002'nin toplam imalat sanayii sayısına uygulanmıştır. 2002 *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları*'na göre imalat sanayiindeki kadın-erkek oranları sırasıyla, % 21,7 ve % 78,3 iken çalışmamızdaki hesaplamaların % 21,3 ve % 78,7 değerlerini vermesi, bu varsayımın pek de yanıltıcı olmadığı izlenimini vermektedir. Ama benzer karşılaştırmaların imalat sanayiinin her bir sektörü için ayrı ayrı yapılamadığını da belirtmek gerekir.

Bu işlemler sonucunda 23'ü imalat sanayii sektörleri, sekizi diğer sektörler olmak üzere 31 üretim sektörü için yurtiçi işlemler girdi-çıkışı çizelgeleri elde edilmiştir. Bu sınıflama, aynı biçimde düzenlenen istihdam verileriyle uyumludur.

3.2 2002'de Sektörlere Göre İstihdamın Cinsiyet Yapısı Üzerine Gözlemler

Genel olarak belirtmek gerekirse Türkiye'de istihdam hizmetlerde (% 47) yoğunlaşmıştır, onu tarım (% 35) ve imalat sanayii (% 18) izlemektedir. Toplam çalışan kadın ve erkeklerin sektörlere dağılımı özellikle tarım (erkek % 25, kadın %60) ve hizmetler sektörlerinde (erkek % 55, kadın % 27) çarpıcıdır. İmalat sanayiinde erkeklerin % 19'u, kadınların % 13'ü çalışmaktadır.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, tarım dışta tutulursa istihdam ticaret ve hizmetlerde yoğunlaşmıştır. Bu durum erkekler için de aynıdır. Kadınlara gelince, hizmetler (~ % 15) istihdamda başı çekmekte, onu dokuma ve hazır giyim bir arada (~ % 8) ve ticaret (~ % 7) izlemektedir. Gıda ürünleri dışındaki üretim sektörlerinin her birinde kadınların % 1'inden azı çalışmaktadır. Erkek istihdamının sektör payları genellikle kadınlarınkine göre daha yüksektir. Erkeklerin payının (% 5) kadınlarınkinin (% 8) altına düştüğü tek sektör dokuma ve hazır giyimdir.

Şekil 2'de görüldüğü gibi, 2002'de toplam istihdamın % 71'i erkek, % 29'u kadındır. Bu paylar tarımda birbirine yakın iken kadınların oranı imalat sanayiinde % 21, hizmetlerde % 17'dir.

Tarım dışında kadınların en yoğun olduğu sektörler hazır giyim (~ % 45) ve dokumadır (% 31). Bu iki sektör birleştirilirse kadınların istihdamdaki payı % 37'dir. Görelî olarak daha yoğun kadın istihdam eden sektörler tütün ürünleri, haberleşme araçları, mali kurumlar, hizmetler, kimyasal maddeler, hassas aletler, büro makineleri ve elektrikli makinelerdir. Öbür bütün sektörlerde kadının istihdamdaki payı % 20'nin altındadır.

3.3 2002'de İhracata İlişkin Gözlemler

G-Ç çizelgelerine göre, 2002'de Türkiye'nin ihracatında % 65'lik payla başı çeken imalat sanayiini hizmetler (% 31) ve tarım (% 4) izlemektedir. Dokuma ve hazır giyim bir arada imalat sanayii ihracatının %38'ini, toplam ihracatın % 25'ini oluşturmaktadır. Ulaştırma ve ticaret ihracatı hizmetler ihracatının % 82'si, toplam ihracatın % 25'i kadardır.⁶ Bu dört sektörden başka yalnız motorlu araçlar ve ana metal sektörlerinin ihracattaki payı % 5'ten büyüktür. Şekil 3'teki dik eksen her sektör ihracatının toplam ihracat içindeki % payını gösterir.

⁶ Ulaştırma ve ticaret sektörlerinin ihracatının ürün ihracatı ile belirlendiğini belirtelim.

Üretim sektörlerinin dış piyasa koşullarındaki değişmelere ne kadar açık olduğunu görmek bakımından sektörlerin ihracat yoğunluklarına (yani İhracat_i / Çıktı_i oranlarına) bakmak daha anlamlı olabilir. Bu yoğunluklar Şekil 3'te yatay ekseninde gösterilmiştir. Haberleşme araçları, motorlu araçlar ve hazır giyim sektörlerinin üretimlerinin % 40'ından fazlası ihraç edilmektedir.

Şekil 3'te üretim sektörlerinin ihracat yoğunluğu ile ihracat paylarının serpilme çizimi biçiminde gösterimi hesaplamalarımıza konu olacak sektörlerin belirlenmesine yaramaktadır. Hazır giyim sektörü her iki gösterge bakımından da dikkat çekicidir. Bu sektörün ihracatındaki bir darboğazın, hem bu sektörün kendisine hem de Türkiye'nin toplam ihracatına ağır darbe vurması beklenmelidir. Şekil 3'te görüldüğü gibi altı üretim sektörü her iki gösterge bakımından da öne çıkmaktadır: Hazır giyim, dokuma, motorlu araçlar, ulaştırma, ana metal ve ticaret. Bu sektörler toplam olarak 2002'de Türkiye ihracatının % 54'ünü yapmıştır. Diğer ulaştırma araçları sektörü, ihracat yoğunluğu yüksek olmasına karşın, ihracat içindeki düşük payı ve motorlu araçlar dışındaki kalemleri de içermesi nedeniyle inceleme dışı kalmıştır. Öte yandan toplam ihracat içinde % 3 gibi düşük bir payı olduğu halde yüksek ihracat yoğunluğu nedeniyle haberleşme araçları yedinci sektör olarak incelemeye alınmıştır.

4. MODELİN BULGULARI

Yukarıda belirlenen önde gelen sektörlerle ilişkin bulgulara geçmeden Şekil 4'te yer alan doğrudan emek katsayılarına (l_{cj}) hızlıca bir göz atalım. Bu katsayıların tersi ($1/l_{cj}$) alındığında sektörlerdeki emek verimliliklerini gösterirler, ancak çıktılarının cinsiyete göre ayrıştırması yapılamadığından kadın-erkek verimlilikleri birbirinden ayıramaz. Çizimin (a) ile adlandırılan üst yarısı sektörlerin, çıktı düzeylerine göre standartlaştırılmış kadın ve erkek istihdam konumlarını gösterir. Daha önce yapılan açıklamalardan da beklenebileceği gibi, tarım ve hizmetler her iki gösterge bakımından da dikati çekmektedir. Bunlardan ilki kısmen tarımdaki en yüksek kadın istihdamı nedeniyle dışadüşen konumundadır.

Çizimin (b) alt bölümü, hem genel olarak hem de ticaret ve hizmetlerde özel olarak kadınların aleyhine bir cinsiyet eşitsizliğini göstermektedir. Tarım (açık ara dışadüşen) ve hazır giyim sektörleri (eşitlik çizgisine en yakın durarak) yüksek emek katsayılarıyla göze çarpmaktadırlar.

4.1 Seçilmiş Sektörlerin İstihdam Uyarma Güçleri, G^k

G^k ile H^k 'lere ilişkin bulgularımızı sunarken “nihai talepteki artışın istihdam uyarması” ya da “çıkıyla ilişkilendirilen istihdam” gibi olumlu söylemleri kullanmakla birlikte günümüz kriz koşullarında bunun “nihai talepteki daralmanın doğurduğu istihdam düşüşü” ya da “çıkıyla ilişkilendirilen istihdam azalması” gibi anlaşılması gerekir. İstihdam üzerindeki 0,15'ten düşük çarpanlar burada gösterilmemiştir. Şekil 5-12 hem nihai talep hem toplam akım ya da çıktı çarpanlarına (sırasıyla G^k ve H^k) ilişkin bulguları yansıtmaktadır. Her çubuğun toplam uzunluğu ilgili g_{cj}^k 'yi, açık gri bölümün uzunluğu da h_{cj}^k 'yi göstermektedir.⁷ Her sektörün kendi üzerindeki etkisi öbür etkilerinden çok fazla olduğundan çapraz etkilerin ayrıca ele alınmasının daha açıklayıcı olacağı düşünülmüştür.

Şekil 5 her sektörün kendi üzerindeki etkisini, toplam istihdam uyarma büyüklüğüne göre sıralanmış olarak vermektedir. Bu potansiyel toplam istihdam etkileri erkek istihdamıyla birlikte yürümektedir çünkü kadın istihdam potansiyeli hayli düşüktür. Bu cinsiyet uçurumu özellikle motorlu araçlar, ulaştırma ve ana metal sektörlerinde büyüktür. Dokumada erkek istihdamı üzerindeki etki kadınlarınkinin neredeyse iki katıdır. Seçilmiş öteki sektörlerle göre kadın istihdam potansiyeli en yüksek olan hazır giyim sektöründe cinsiyetten doğan fark çok daha düşüktür.

Dokuma

Şekil 6'da görüldüğü gibi dokumanın nihai talebi asıl istihdam uyarma etkisini ticaret ve tarım sektörlerinde gösterir. Bu sıralama kadın istihdamında tersine dönmektedir. Her iki cinsiyet için de istihdam uyarma etkisi mali işler ve kimyasal maddelerde benzerdir, buna karşılık ulaştırma sektöründe erkek istihdamı etkisi daha belirgindir.

⁷ Her ne kadar bunlar tanım gereği toplanabilir değilse de her iki çarpanın da ölçü birimleri ve ölçekleri aynıdır. Ayrıca şu da bilinmelidir ki H çarpanlarının varsayımsal çıkarma yöntemiyle buklunan çarpanlara eşitliği, G-H farklarının ekonomiyel/istihdama net katkılar olarak yorumlanmasını olanaklı kılar.

Hazır giyim

Hazır giyim sektörünün nihai talebinin istihdam uyardığı önde gelen sektörlerin dokuma, ticaret ve tarım olduğu Şekil 7’de görülmektedir. Dikkat edilirse ulaştırma ve deri eşya sektörlerinde erkek istihdamı uyarıldığı halde kadın istihdamı pek uyarılmamaktadır. Mali kurumlarda hem kadın hem de erkek istihdamı uyarılmaktadır.

Ana metal

Şekil 8’de görüldüğü gibi, bu sektörün nihai talebinin istihdam uyardığı önde gelen sektörler ticaret, ulaştırma, tarım ve madenciliktir. Kadın istihdamı uyarma etkisi, beklendiği gibi, çok düşüktür. Ancak ana metal sektörünün nihai talebinin ticarete uyardığı kadın istihdamı ana metalin kendinde yarattığı kadın istihdamı kadar (Şekil 5) önemlidir.

Haberleşme araçları

Şekil 9’un gösterdiğine göre bu sektörün nihai talebinin ticaret sektöründe uyardığı istihdam etkisi hem toplam olarak hem de erkekler için önemlidir. Öbür önemli sektörler tarım, ulaştırma (erkek) ve mali kurumlardır. Ticaret sektöründe uyarılan erkek istihdamı etkisinin haberleşme araçlarının kendisi üzerindeki etkiden (Şekil 5) bile büyük olması dikkat çekmektedir.

Motorlu araçlar

Bu sektörün nihai talebinin hem erkek hem kadın istihdamı uyarma etkisi, metal ürünleri, lâstik ve plâstik, ana metal gibi çok sayıda imalat sanayii sektörlerinin yanı sıra tarım, ticaret, ulaştırma ve mali kurumlarda da göze çarpmaktadır. Şekil 10’dan görüldüğü gibi, kadın istihdamının uyarıldığı sektör çeşitliliği az, etki boyutu da hayli düşüktür.

Ticaret

Ticaret sektörünün nihai talebinin kendisinde uyardığı istihdama (Şekil 5) göre çok daha düşük olmakla birlikte tarımda uyardığı istihdam etkisinin hem kadın hem erkek için yüksek olması dikkat çekmektedir. Şekil 11’de gösterildiği gibi erkek istihdamı uyarılan sektörler arasında ulaştırma ve mali kuruluşlar öne çıkmaktadır ama ulaştırmada uyarılan kadın istihdamı pek önemsizdir.

Ulaştırma

Ulaştırma sektörünün nihai talebinin ticaret, mali kurumlar, tarım ve hizmetlerde istihdam uyardığı Şekil 12’den anlaşılmaktadır. Sıralama her iki cinsiyet için de benzer olmakla birlikte kadın istihdamı çarpanları hayli düşük, hizmetlerde ise önemsizdir.

Bu bulgulardan şu genellemeler yapılabilir:

1. Politika sektörü ya da nihai talebi değişen sektörün (*k*) kendisinde uyardığı istihdam etkisi öbür sektörlerdeki etkiye göre hep daha yüksektir.
2. Seçtiğimiz yedi sektör arasında ticaret ve hazır giyim en yüksek istihdam yaratma potansiyeline sahip sektörlerdir.
3. Bütün sektörlerde kadın istihdamı uyarma etkisi genel olarak erkek istihdamına göre daha düşüktür.
4. Kadın istihdamı söz konusu olduğunda etkilerin yayıldığı sektör sayısı daha azdır. Etkilerin sektörlerle dağılımının yapısını erkek istihdamı belirlemektedir.
5. Başlıca ihracat sektörlerinin nihai taleplerinin her iki cinsiyet için de önemli ölçüde istihdam uyardığı sektörler tarım, ticaret ve mali kurumlardır.
6. Kadın-erkek istihdam oranlarının birbirine yakın olduğu tarım sektöründe, büyük ölçüde bu nedenden, kadın ve erkek istihdamı uyarılma etkileri de çok yakındır.
7. Başlıca ihracat sektörlerinin hepsinin nihai talepleri ticaret sektöründe hem kadın hem erkek için önemli ölçüde istihdam uyarılmaktadır.

8. Ulaştırma ve hizmetler sektörlerinde erkek istihdamı önemli derecede uyarılmasına karşın, aynı şey kadınlar için geçerli değildir.

9. Büro makineleri, elektrikli makineler ve hassas aletler gibi yüksek teknoloji kullanan sektörlerde istihdam uyarılma etkileri çok düşüktür.

10. Başlıca ihracat sektörlerinin nihai taleplerinin en düşük istihdam etkisi yarattığı sektör bütün ürünleridir. Bunun nedeni, istihdamındaki kadın payı açısından ön sıralarda olmasına karşın, asıl olarak özel nihai tüketime yönelik üretim yapan bu sektörün ara girdi bağlantılarının hem sayıca az hem de zayıf olmasıdır.

4.2 Başlıca İhracat Sektörlerinin Çıktılarıyla Bağlantılı İstihdam Uyarılması: H^k

Başlıca ihracat sektörlerinin istihdam uyarma potansiyellerini, toplam akım ya da çıktı çarpanlarına (H) ilişkin bulgularımızla burada ayrıntılı olarak ele almayacağız, çünkü bu bulgularımız bu sektörler için Şekil 5-12 temel alınarak yukarıda sunulan G çarpanlarının örüntüleri ile çok uyuşmaktadır. Buna aykırı tek durum Şekil 8'de görülmektedir. Ana metal sektörünün çıktısıyla bağlantılı olarak tarımda hem kadın hem erkek, madencilik sektöründe ise erkek istihdamı uyarma etkileri gözardı edilebilecek kadar küçüktür, ana metal sektörünün nihai talep etkileri hayli yüksektir.

G ve H çarpanları açısından, istihdam uyarılan sektörlerin sıralanmalarında farklılıklar gözlenmekteyse de, bağlantılandırılan emek (kişi) her seferinde 1'den, daha hassas söylemek gerekirse 0,5'ten küçüktür.

Toplam akım çarpanları, H , tanım gereği, G çarpanlarından küçüktür, aralarındaki farklar da r_{kk} 'nin boyutuyla doğrudan ilgilidir. Önde gelen sektörlerin r_{kk} değerleri büyüklük sırasıyla şöyledir: Dokuma 1,46; ana metal 1,32; ulaştırma 1,23; motorlu araçlar 1,12; haberleşme araçları 1,10; ticaret 1,09; hazır giyim 1,06. Buna göre, örneğin dokuma sektörü için $G-H$ farkının en yüksek olacağı öngörülebilsen de, bu farklar bulunurken istihdam katsayısının da işleme katıldığını anımsatalım. Bu arada, $G-H$ farklarının, *varsayımsal çıkarma* çarpanlarının birer göstergesi olduğuna dikkat edilmelidir.

Şekil 5'in gösterdiğine göre mutlak sayılarla ticaretin ticaretle, hazır giyim yine kendisiyle olan istihdam bağlantısı başı çekmektedir. Ama dokuma sektörü kendi üzerindeki istihdam etkisi en büyük $G-H$ farkına sahip olan sektördür. (Şekil 5 ve 6) Başka bir deyişle, dokuma sektöründe istihdam uyarılması esas olarak kendi nihai talebindeki değişme ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle dokuma, nihai talebinde bir daralma olduğunda hem erkek hem kadın istihdamında (dolayısıyla toplam istihdamda) en fazla düşüş yaşanabilecek sektördür. Aynı zamanda dokuma sektörünün aragirdi alışverişi uyardığı sektörlerdeki istihdam etkisi en yüksektir.

Öte yandan, en yüksek çapraz etkiler ticaret sektöründeki istihdam üzerinde görülmektedir, yani ürün üretimindeki canlanma ticaret sektöründeki istihdamın belirleyicisidir. Bu akıl yürütmeye göre hazır giyim, ihracattaki önemine karşın, nihai talebi düştüğünde her iki cinsiyet bakımından da istihdamı daha az etkilenecek bir sektördür. Şekil 7'den görüldüğü gibi, hazır giyim sektörünün dokuma sektöründeki kadın istihdamı üzerindeki nihai talep etkisi (G), çıktı etkisi (H) ile örtüşmektedir, yani dokuma sektöründeki kadın istihdamı esas olarak hazır giyim sektörünün çıktısıyla (ara talep + nihai talep) bağlantılıdır. Bu etki, dokuma sektöründeki erkek istihdamı açısından daha belirgin olmakla birlikte, yüksek değildir. Buradan da görülüyor ki, örneğin dokuma sektöründe istihdam yaratmak için sadece bu sektöre özgü önlemler değil, başta hazır giyim olmak üzere aragirdi ilişkisi içinde olduğu sektörlerdeki üretim canlanmasına yönelik önlemler de gerekmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışma Türkiye'nin önde gelen ihracatçı sektörlerinin istihdam uyarma potansiyellerini, üretim sektörleri arasındaki karşılıklı ve içiççe girdi alışverişleri yapısı üzerinden tanımlamakta, günümüz küresel krizinde bu sektörlerin nihai taleplerinde ortaya çıkabilecek daralmaların olası etkilerini değerlendirmektedir. Yaygın kullanılan girdi-çıkıtı istihdam modelleri emek gereksinimlerini nihai taleple ilişkilendirirler. Bizim amacımız emek talebinin uyarıldığı sektörleri de bulmak olduğundan, emek çarpanlarını istihdam eden sektörlerle göre ayrıştırarak bir yöntem geliştirdik. Sektörlerin

istihdamlarını erkek-kadın ayırımında tahmin edip bu verilerle uyumlu 31 sektörde toplulaştırdığımız 2002 girdi-çıkıtı verilerini kullandık.

Türkiye ekonomisinin son onyılıda bu bağlamdaki önemli özellikleri düşük istihdam yaratma, ithalatın yaygınlaşması, ihracatın yüksek gelir esnekliği ve kadınların işgücüne katılma oranının düşüklüğü olarak sayılabilir. Kadın istihdamı büyük ölçüde tarım ile hizmetlerde yoğunlaşmış olup imalat sanayiindeki payı düşüktür.

G çarpanlarının gösterdiğine göre ticaret erkeklerde, hazır giyim ise kadınlarda en yüksek istihdamı yaratan sektörlerdir. Başlıca ihracat sektörlerinin her iki cinsiyet için istihdam uyarma potansiyelleri tarım, ticaret ve mali kurumlarda güçlü, imalat sanayii sektörlerindeyse çok sınırlıdır. Bütün politika, yani nihai talep sektörlerinin istihdam uyardıkları sektör olarak ticaret öne çıkmaktadır. Genel olarak, kadın istihdamı uyarma etkileri, erkeklerinkine oranla düşüktür. Ulaştırma ve hizmetler sektörlerinde daha çok erkek istihdamı uyarılırken kadın istihdamı etkisi yok denecek kadar azdır. Son olarak, yüksek teknoloji kullanan sektörlerde istihdam uyarma etkileri çok düşüktür. Bütün bu söylenenler **H** çarpanları için de genellikle geçerlidir. Dokuma sektörü, hem kadın hem erkek için en yüksek **G-H** çarpanları farklarıyla göze çarpmaktadır. Bu sektörün çıktısıyla bağlantılandırılan istihdam, başta ticaret olmak üzere diğer sektörlerdeki, ekonominin geri kalanındaki darboğazlar nedeniyle çok fazla etkilenecektir.

Çalışmanın başlıca katkısı, sektörlerdeki istihdam düzeylerinin artırılmasının, ya da işsizliğin azaltılmasının sadece o sektör üzerinde yoğunlaşmakla sağlanamayacağını göstermesidir. Örneğin dokuma sektöründeki istihdamın artırılması, hazır giyim sektöründeki; tarımda ya da mali kurumlardaki istihdam artışı ise diğer sektörlerdeki canlanmaya bağlıdır.

Türkiye ekonomisi 2001 krizinden dünya ekonomisindeki elverişli koşullar sayesinde çabuk kurtulmuştu. Günümüz küresel krizi ise çok yagın ve derin bir işsizlikle özdeşleşmiş olup istihdam yaratmayı hükümetlerin gündeminde baş köşeye oturtmuştur. Bu bağlamda geliştirilecek politikalar istihdam yaratmanın sektörlerarası yönlerini de dikkate almak zorundadır. Bu ise tekil sektör politikaları yerine, bütün sektörlerin bir arada ele alınacağı bütüncül bir çerçeve içinde sektör politikalarının düşünülmesi gereğini doğurmaktadır. Bunun işgücüne katılmadaki ve istihdamdaki cinsiyetler arası dengesizliği hesaba katıp katmayacağı, yanıtlanması beklenen küresel bir sorundur.

KAYNAKLAR

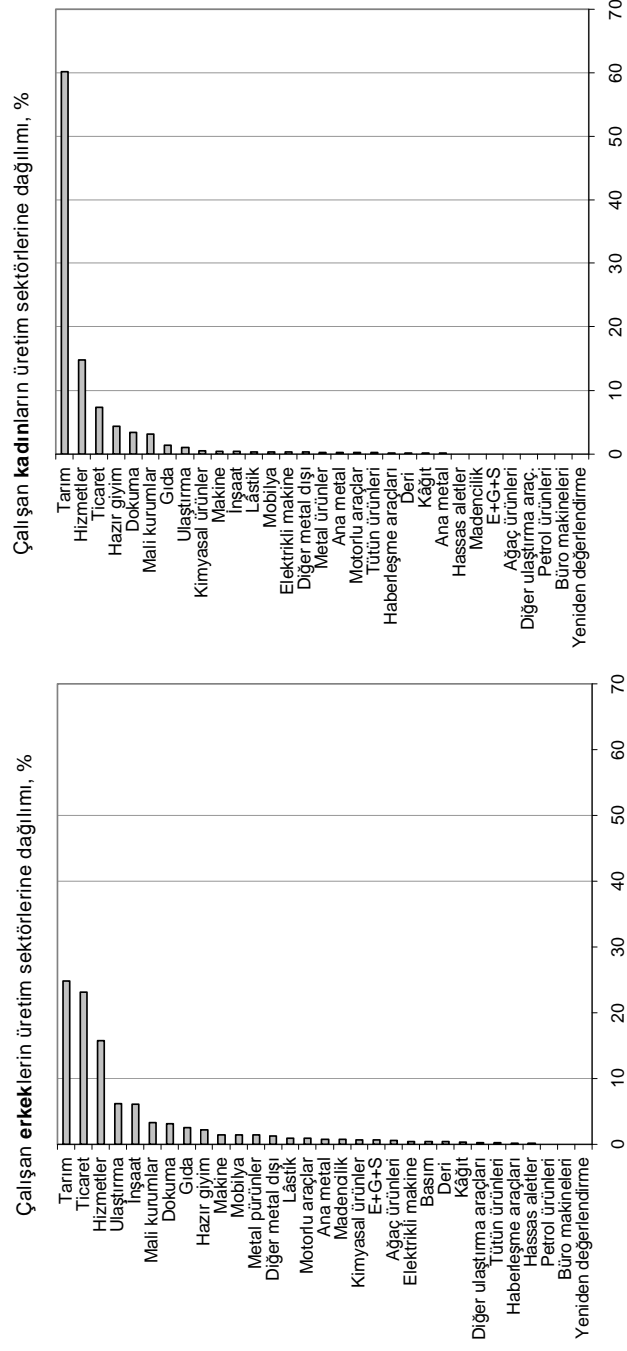
- ADALET, M. ve ÖZ, S. (2009) “Kriz Sonrası Karşılaştırmalı İşsizlik Oranları” *EAF Politika Notu*, 09–14, Ekim 2009. http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/eaf_pn0914.pdf
- AYSAN, A. F. ve HACIHASANOĞLU, Y. S. (2007) “Investigation into the Determinants of Turkish Export-Boom in the 2000s” *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 1(2), 159–202.
- BAŞLEVENT, C. ve ONARAN, Ö. (2004) “The Effect of Export-Oriented Growth on Female Market Outcomes in Turkey” *World Development*, 32(8), 1375–1393.

- COŞAR, E. E. (2002) "Price and Income Elasticities of Turkish Export Demand: a Panel Data Application" *Central Bank Review*, 2(2), 19–53.
- GALLEGO, B. ve LENZEN, M. (2005) "A Consistent Input-Output Formulation of Shared Producer and Consumer Responsibility" *Economic Systems Research*, 17(4), 365–391.
- GU, W. ve WHEWELL RENNISON, L. (2005) "The Effect of Trade on Productivity Growth and the Demand for Skilled Workers in Canada" *Economic Systems Research*, 17(3), 27–9-296.
- GÜNÇAVDI, Ö., KÜÇÜKÇİFTÇİ, S. ve McKAY, A. (2003) "Adjustment, Stabilisation and the Analysis of the Employment Structure in Turkey: An Input-Output Approach" *Economics of Planning*, 36, 315–331.
- GÜNLÜK-ŞENESEN, G. (1998) "An Input-Output Analysis of Employment Structure in Turkey: 1973-1990" Economic Research Forum Working Paper, WP 9809, Cairo, Egypt.
- GÜNLÜK-ŞENESEN, G. ve ŞENESEN, Ü. (2001) "Reconsidering Import Dependency in Turkey: The Break-Down of Sectoral Demands with Respect to Suppliers" *Economic Systems Research*, 13(4), 417–428.
- HANAPPI, H. ve HANAPPI-EGGER, E. (2003) "Elements of an I-O Based Framework for Marxian, Feminist and World-System Approaches" G. Kohler and E. Chaves (Eds) *Globalization: Critical Perspectives*, New York: Nova Science Publishers.
www.econ.tuwien.ac.at/hanappi/publications.html.
- KIZILCA, F. K. ve METİN-ÖZCAN, K. (2008) "How did Export-Led Growth Strategy Work in the Turkish Case? The Experience of Manufacturing Sector After 1980" *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 2(1), 137–160.
- KIM, K. (2008) "Hypothetical Integration in a Social Accounting Matrix and Fixed-price Multiplier Analysis" The Levy Economics Institute at Bard College Working Paper No. 552,
http://www.levy.org/pubs/wp_552.pdf
- NAKAJIMA, A. (2008) "Total Labor Requirements and Value Added Productivity of Labor in the Process of Economic Development" *Economic Systems Research*, 20(3), 319-330.
- ONARAN, Ö. (2009) "Wage Share, Globalization and Crisis: The Case of the Manufacturing Industry in Korea, Mexico and Turkey" *International Review of Applied Economics*, 23(2), 113–134.
- RUIZ-NAPOLES, P. (2004) "Exports, Growth And Employment in Mexico, 1978-2000" *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(1), 105–124.
- SCHAFFER, A. (2007) "Women's and Men's Contributions to Satisfying Consumer's Needs: a Combined Time Use and Input-Output Analysis" *Economic Systems Research*, 19(1), 23–36.
- SINHA, A. (2008) "Social Accounting Matrix Analysis with Market and non-Market Work: a Gender Perspective" (<http://www.vatt.fi/file/torstaiseminaari%20paperit/2008/sinha-nmw-vatt-june08r.pdf>)
- SINHA, A. ve KHAN, H. (2008) "Gender and Informal Sector Analysis in India: Economy Wide Approaches" UNU-WIDER Research Paper No. 2008/65.
http://www.wider.unu.edu/publications/working-papers/research-papers/2008/en_GB/rp2008-65/
- STEENGE, A. ve BOCKARJOVA, M. (2007) "Thinking about Imbalances in Post-Catastrophe Economies: an Input-Output Based Proposition" *Economic Systems Research*, 19(2), 205–223.
- SZYRMER, J. M. (1992) "Input-Output Coefficients and Multipliers From a Total-Flow Perspective" *Environment and Planning A*, 24, 921–937.
- ŞENESEN, Ü. ve GÜNLÜK-ŞENESEN, G. (2003) "Üretimde Dışarıya Bağımlılık: 1970'lerden 2000'lere Ne Değişti?", Köse, A.H., Şenses, F., Yeldan, E. (derl.) *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, İstanbul: İletişim, 533–559.

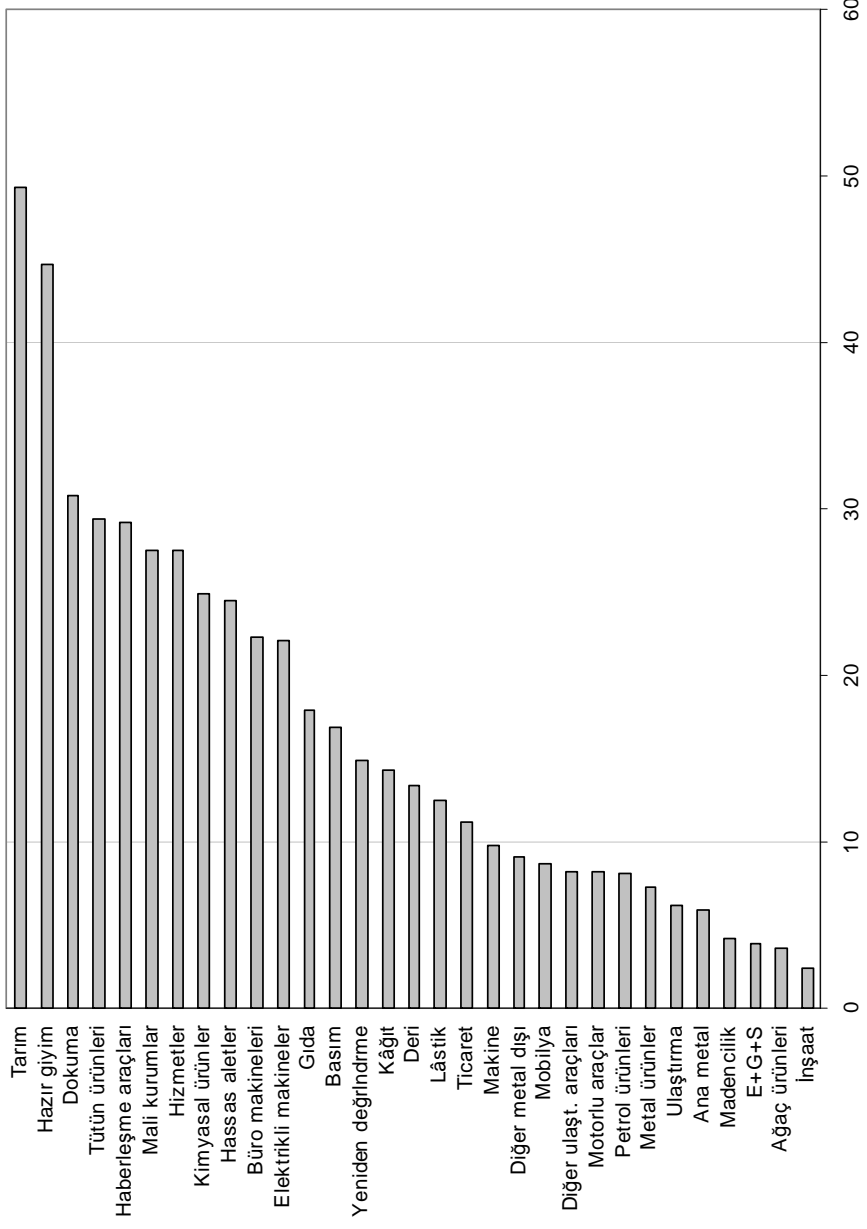
- ŞENESEN, Ü. ve GÜNLÜK-ŞENESEN, G. (2007) "Trade Liberalisation and Production Structure: Intermediate Import Patterns in Turkey" Society of Heterodox Economists Working Papers, 2007/9.
(<http://www.docs.fce.unsw.edu.au/economics/Research/Heterodox/WorkingPapers/2007-09.pdf>)
- TOKSÖZ, G. (2007) "Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu" Ankara: International Labour Office"
(<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/info/kadinistihdami.pdf>)
- VAN DEN CRUYCE, B. ve WERA, J. (2007) "Qualitative Employment Multipliers for Belgium: Results for 2000 and 2002" Federal Planning Bureau, Working Paper 15-07.
<http://www.plan.be/admin/uploaded/200712070904260.wp0715.pdf>
- WOLFF, E. N. (2006) "The Growth of Information Workers in the US Economy, 1950-2000: The Role of Technological Change, Computerization, and Structural Change" *Economic Systems Research*, 18(3), 221-255.

Teşekkür: İstihdam verilerindeki yol göstericiliği için Galatasaray Üniversitesi'nden Haluk Levent'e özel teşekkür borçluyuz. Dışticaret verilerindeki açıklamaları için de TÜİK'ten Mehmet Kula'ya ve DışTicaret Müsteşarlığı'ndan Hüsamettin Nebioğlu'na teşekkür ederiz.

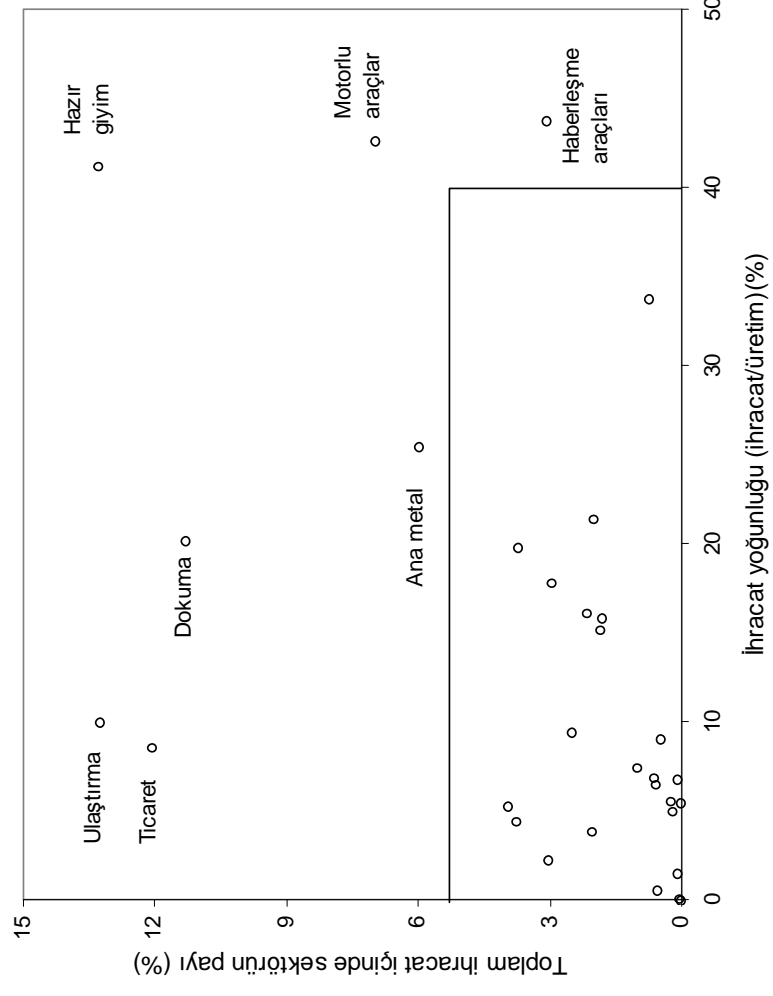
Şekil 1. Çalışan Kadın ve Erkeklerin Üretim Sektörlerine Dağılımı, 2002

Şekil 2. Her Sektörün İstihdamında Kadınların payı (%), 2002

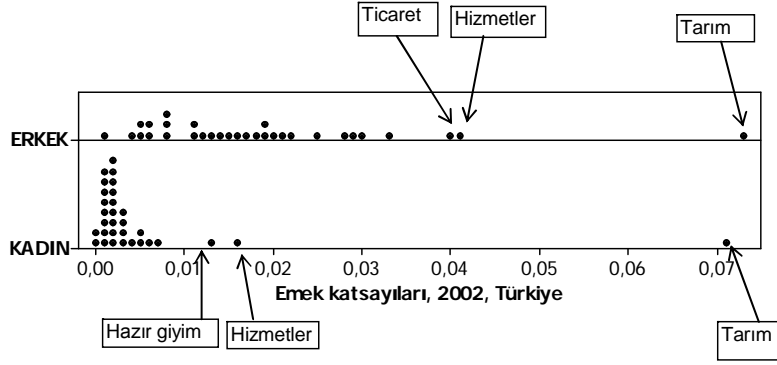

Şekil 3. Üretim sektörlerinin ihracat yoğunluğu ve ihracattaki payları, %, 2002

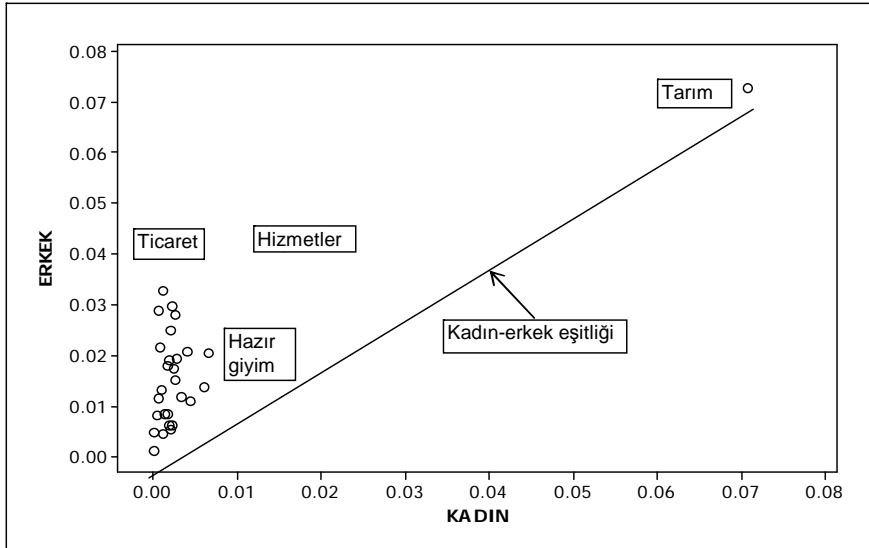

Çizim 4. Doğrudan emek katsayıları (l_{cj}), 2002

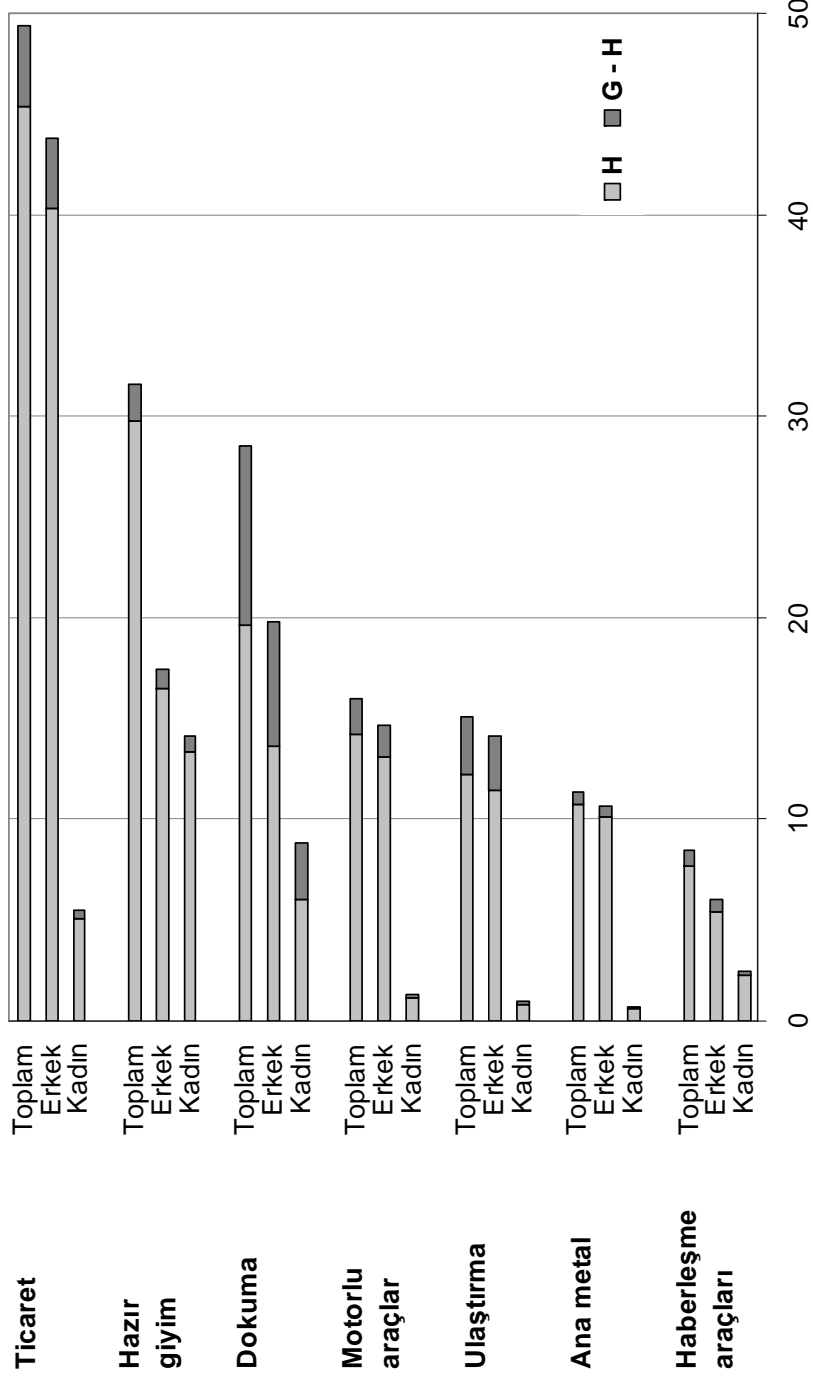
(a)

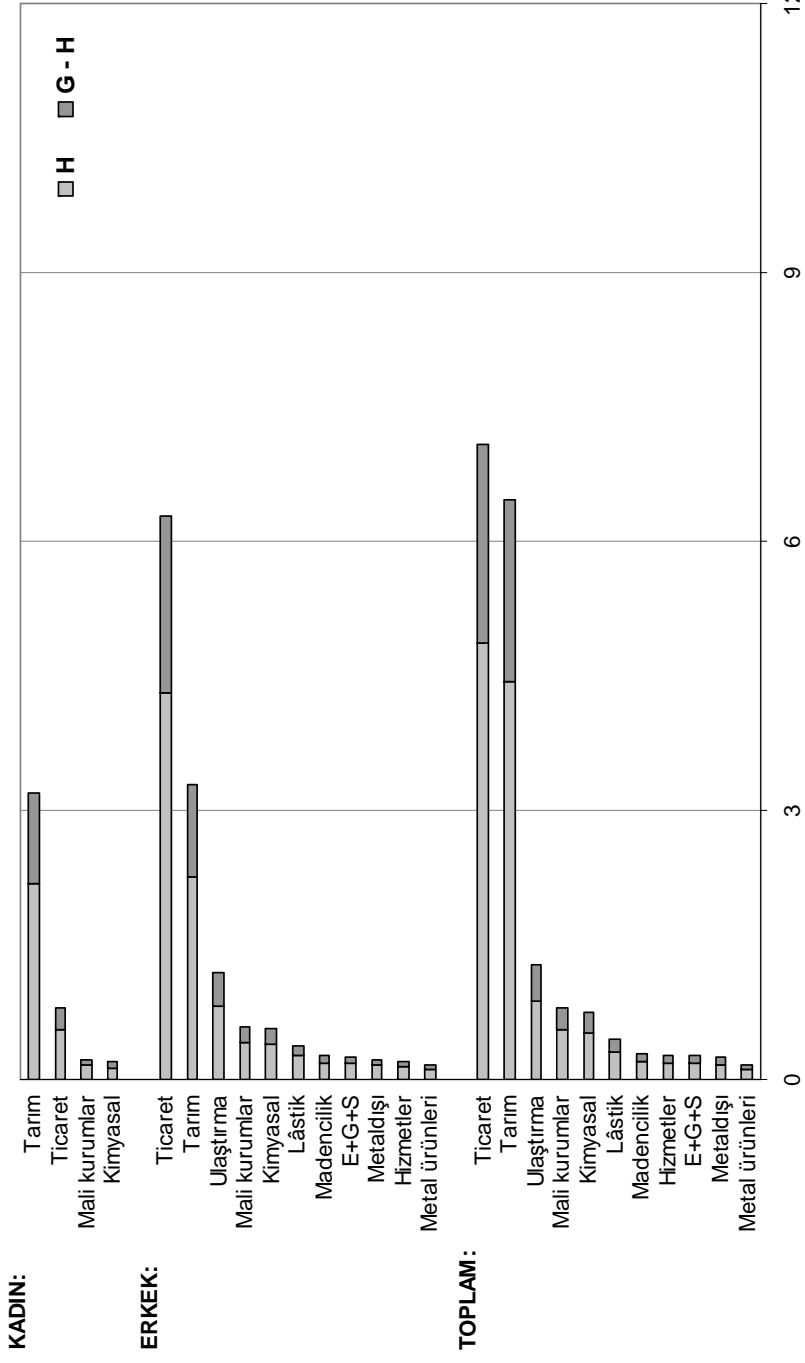
(b)

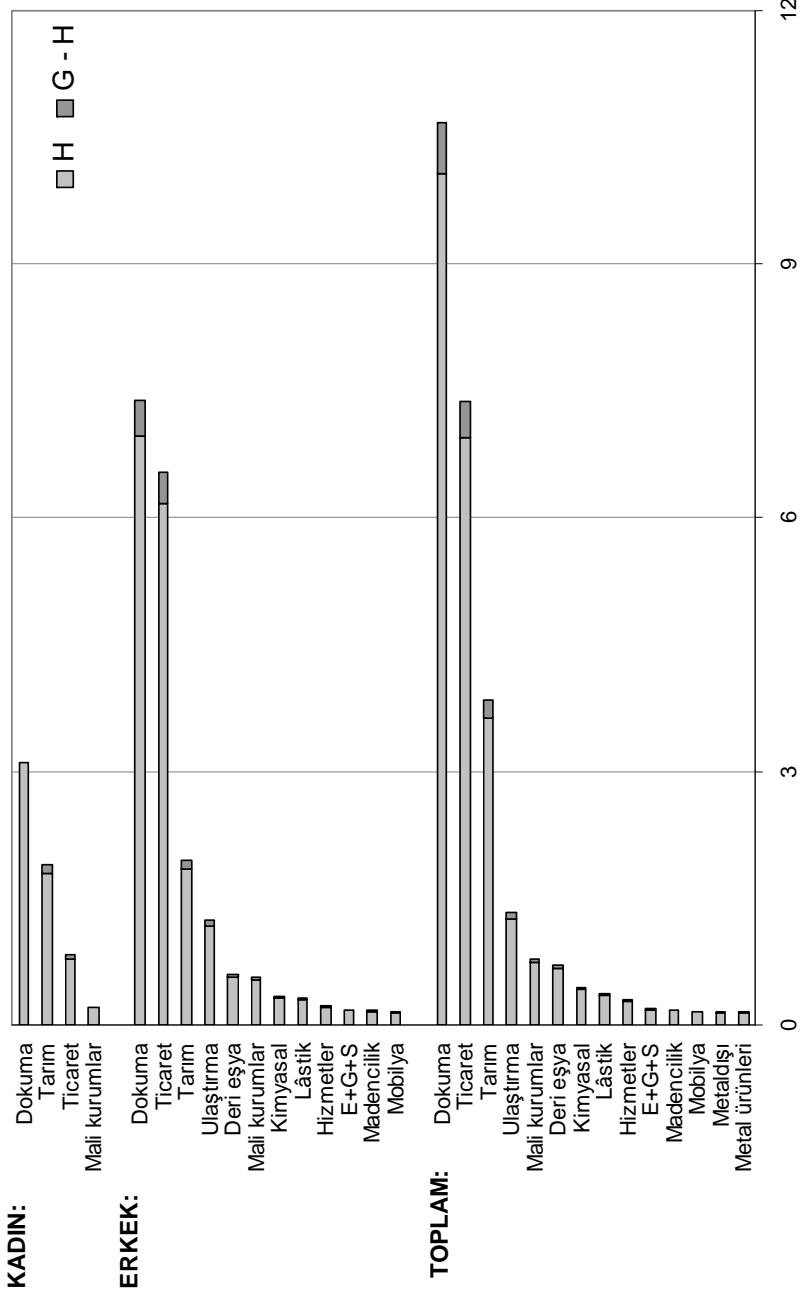
Çizim 5. Sektörlerin kendi üzerlerinde istihdam uyarma etkileri

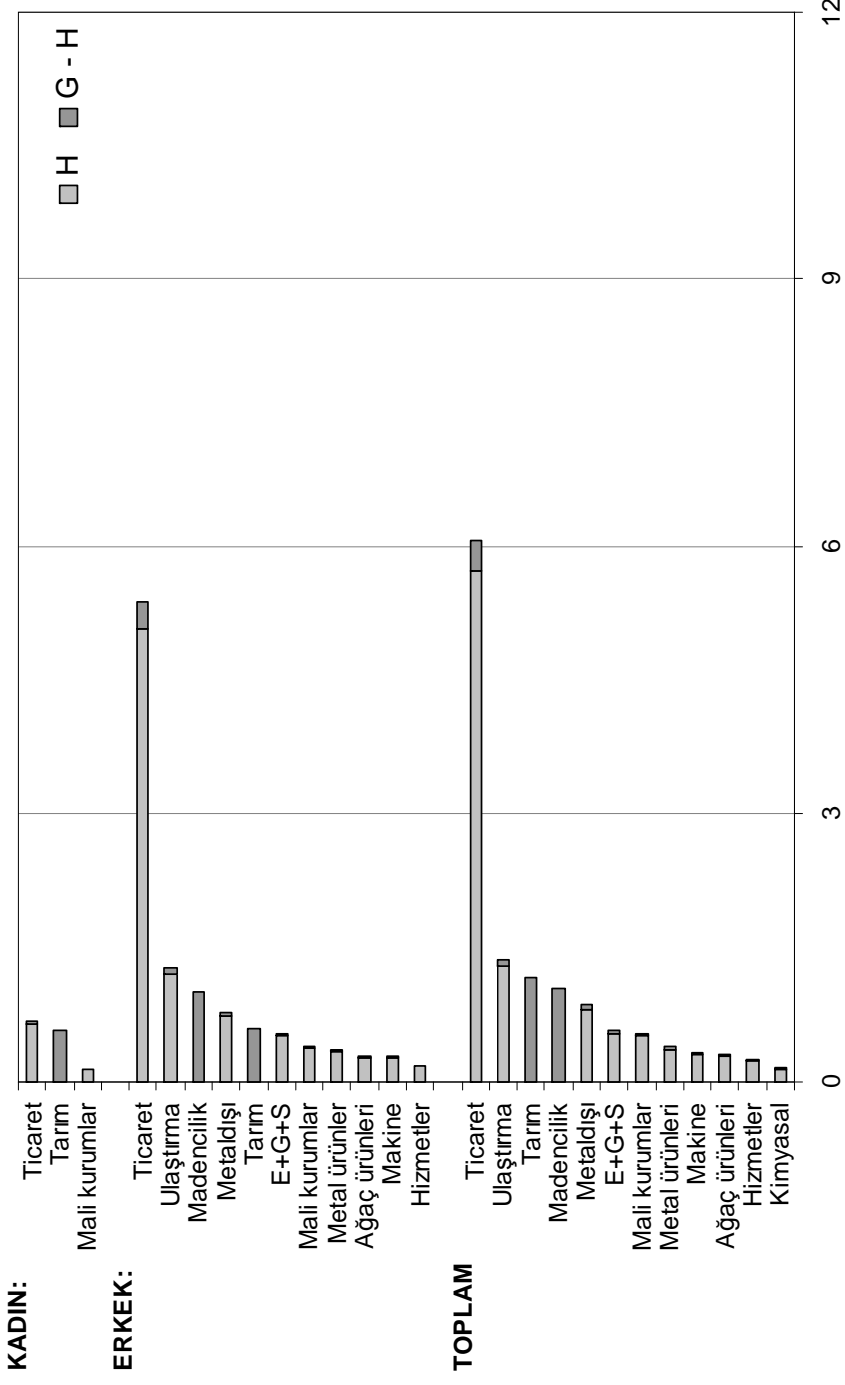
Çizim 6. Doküma, istihdam uyarma etkileri (1000×çarpan)

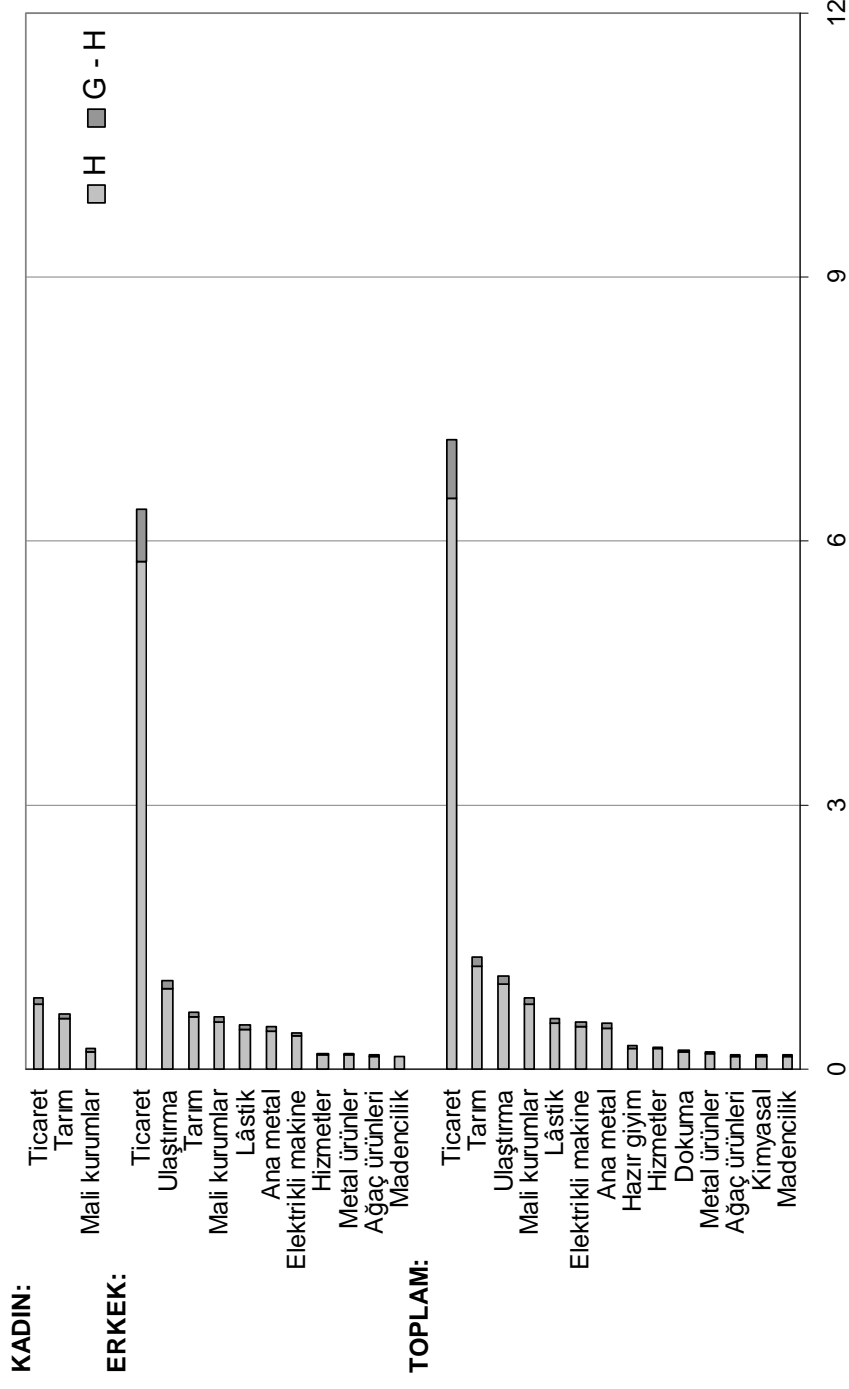
Çizim 7. Hazır giyim: istihdam uyarma etkileri (1000×çarpan)

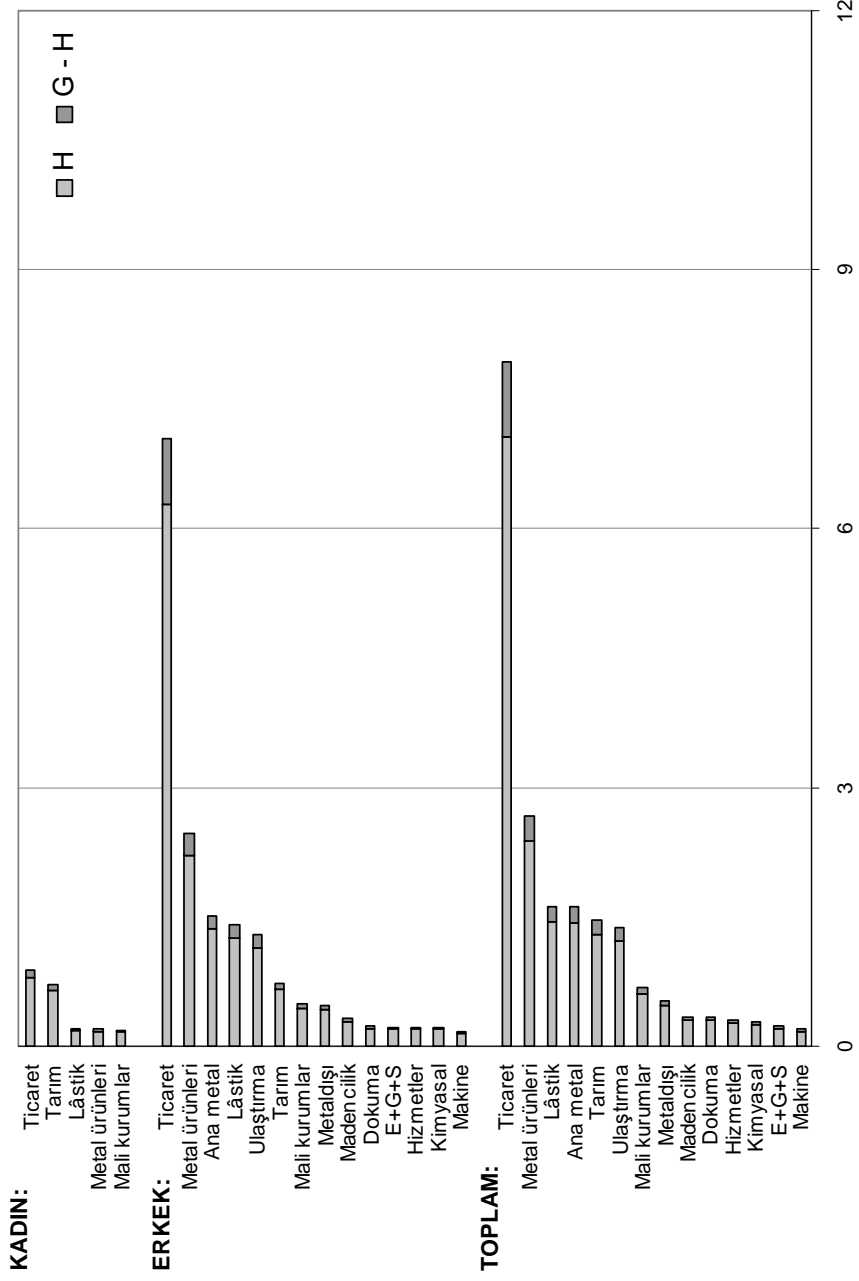
Çizim 8. Ana metal: istihdam uyarma etkileri (1000xçarpan)

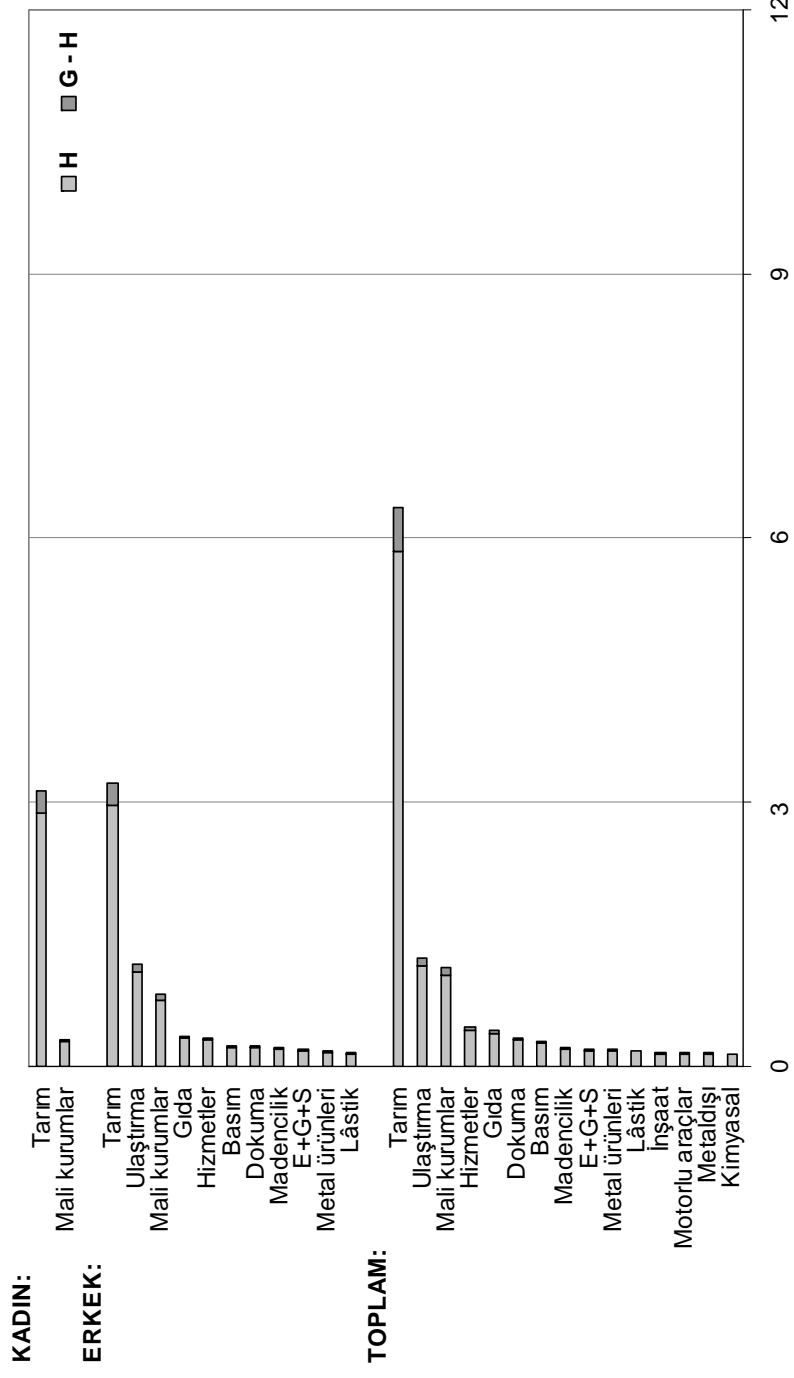
Çizim 9: Haberleşme araçları: istihdam uyarma etkileri (1000xçarpan)

Çizim 10: Motorlu araçlar: istihdam uyarma etkileri (1000xçarpan)

Çizim 11 Ticaret: istihdam uyarma etkileri (1000×çarpan)

Çizim 12. Ulaştırma: istihdam uyarma etkileri (1000×çarpan)

